

С. Ф. Дамінікава

(Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»,
кафедра замежных моў)

Артыкул прысвечан разгляду асаблівасцей функцыянавання крылатых слоў у беларускім дыскурсе. Аналізуюцца тыповыя функцыі і спосабы рэалізацыі крылатых слоў, ступень іх распазнавальнасці і вылучальнасці ў тэкстах.

Адной з паказальных прымет сучаснага дыскурса з'яўляецца яго насычанасць крылатымі словамі і выразамі (далей – КС). Крылатыя словы, якія шырока функцыянуюць у тэкстах розных жанраў і стыляў (мастацкіх, публіцыстычных, рэкламных, навука-папулярных і інш.), – гэта не толькі яркае адлюстраванне культурнага кода самой мовы, але і глыбінная праява міжмоўных і міжкультурных сувязей, іх дынамікі, а таксама перспектывы ў дыяхраніі і сінхраніі.

Нязменная ўвага мовазнаўцаў да КС як аб'екта навуковага даследавання абумоўлена: па-першае, запатрабаванасцю раскрыцця адлюстраваных у іх складаных перапляценняў мовы і культуры, мастацкіх вобразаў, літаратурных сюжэтаў і інш., па-другое, запытам на паглыбленае вывучэнне лінгвапрагматычных асаблівасцей, якія звязаны з інтэртэкстуальнай прыродай адзінак. Не менш актуальна даследаванне КС і з пазіцыі лінгвадыдактыкі, паколькі КС разглядаюцца як сродак акультурацыі пры вывучэнні мовы як замежнай. У лінгваметадычным аспекце яшчэ не ў поўным аб'ёме распрацаваны прынцыпы вывучэння КС, падыходы да засваення іх семантычных і функцыянальных асаблівасцей.

На думку многіх даследчыкаў (В. М. Макіенка, В. М. Тэлія, Л. П. Дзядзечка), наспела задача тэарэтычнага асэнсавання працэсу фарміравання фондаў КС у розных нацыянальных мовах, аналізу іх складу, семантычнай структуры КС, асаблівасцей іх функцыянавання ў мове і маўленні.

Фонд КС сучаснай беларускай мовы, як і ў іншых мовах, прадстаўлены адзінкамі разнастайнымі па сваім паходжанні: спрадвечна беларускімі і запазычанымі з розных (славянскіх і неславянскіх моў, у тым ліку са старажытных – грэчаскай і лацінскай). Корпус КС беларускай мовы па папярэдніх падліках можа налічваць не менш за 3000 адзінак, зыходзячы з іх фіксацыі ў розных фразеаграфічных крыніцах [3; 4]. Відавочна, што пакуль зафіксавана абмежаваная колькасць адзінак, таму вычарпальная сістэматызацыя корпуса КС сучаснай беларускай мовы, яго комплекснае апісанне, разгляд асаблівасцей функцыянавання адзінак з'яўляюцца актуальнымі пытаннямі беларускага мовазнаўства.

У межах гэтага артыкула разгледзім некаторыя аспекты функцыянавання КС беларускай мовы ў тэкстах рознага тыпу, вызначым адметнасці ў функцыянальным прызначэнні, тыповыя спосабы рэалізацыі, ступень распазнавальнасці і вылучальнасці КС у тэкстах.

Крылатыя словы будзем разумець як «адзінкі розныга тыпу (лексічныя, фразеалагічныя і афарыстычныя), што характарызуюцца вобразнасцю, экспрэсіўнасцю і ўвайшлі ў моўны склад з літаратурных, фальклорных, гістарычных, культуралагічных крыніц: трапныя словы або выказванні, якія належаць або прыпісваюцца канкрэтнай гістарычнай асобе; цытаты з мастацкіх твораў, публіцыстыкі, кінастужак; рэкламных ролікаў, інтэрнэт-дыскурса і інш.» [2, с. 18].

Разнастайнасць функцый КС (інтэртэкстуальная, намінацыйная, афарыстычная, экспрэсіўная, гумарыстычная, аргументацыйная, кампазіцыйная) абумоўлівае неабходнасць дэкадзіроўкі кантэкстаў. Гэта не толькі загалюкі артыкулаў у дыскурсе беларускіх СМІ, дзе асабліва шырока распаўсюджаны КС, напр.: Каб любіць Беларусь нашу мілую... (Літаратура і мастацтва, № 14, 8.04.2011); «Рыцары без страху і дакору, або Людзі, якія імкнуцца распавесці беларусам пра іх Краіну замкаў». (Літаратура і мастацтва, № 3, 20.01.2017.); «...Свята ад «А» да «Я». (Літаратура і мастацтва, № 35, 1.09.2017.), але і мастацкі дыскурс, у якім сэнс КС, іх сімволіка і вобразнасць не заўсёды відавочныя для носьбітаў мовы.

КС з'яўляюцца ўзнаўляльнай адзінкай мовы, функцыянаванне якой звязана з цытатамнасцю ў шырокім разуменні. Асноўны крытэрыі вылучэння КС – іх вядомасць для ўсіх прадстаўнікоў нацыянальна-лінгвакультурнай супольнасці, іх актуальнасць і пастаяннае ўзнаўленне ў маўленні.

Крытэрыямі вызначэння КС у тэкстах з'яўляюцца: 1) іх распазнавальнасць; 2) вылучальнасць; 3) выразны абрыс межаў. Такія КС мэтазгодна разглядаць як маркіраваныя. Немаркіраваныя КС характарызуюцца тым, што: 1) наўмысна не выдзелены аўтарам; 2) не прадстаўлены яўныя адсылкі да аўтара, твора, г.зн. крыніцы выразу; 3) разлічаны на кампетэнцыю (лінгвакультуралагічную, сацыякультурную) чытача.

У розных тыпах дыскурса функцыянуюць як маркіраваныя, так і немаркіраваныя КС. Маркіраваныя экспліцытныя КС ужываюцца дакладна, часта на мове арыгінала, афармляюцца пунктуацыйна-графічнымі сродкамі, суправаджаюцца ўказаннем на непасрэдную крыніцу цытавання, напр.: Гэтак і лячуся. Дахтарэ мне толькі шкодзяць. На памяць набеглі купалаўскія радкі: «Я хвор ды беззен – сам бяруся лячыць сябе: я чараўнік! Бо я без доктара лячуся...» І, уражаны, я нічога не сказаў мацеры. Так лячыліся яе абедзве бабулі, яе родныя цёткі ды ўвесь яе жаночы род. (В. Адамчык. На крыллях смутку і адзіноты). Разам з тым, для маркіраваных экспліцытных КС найбольш пашырана апасродкаванае ўказанне на крыніцу цытавання, напр.: У якіх абставінах дзесяці-дванаціцігадовы хлопчык можа сказаць свайму сябру вось такое: «Нашае сяброўства ўяўляе для мяне вялікую каштоўнасць»? Так і хочацца дадаць: «Ударым аўтапрабегам па бездарожжы!» Да ўсяго, не ўпрыгожваюць аўтарскі стыль і русізмы. (Літаратура і мастацтва, № 48, 2.12.2016) – < рус. Ударим автопробегом по бездорожью [и разгильдяйству]! – крылатыя радкі з рамана І. Льфа і Я. Пятрова «Залатыя цяля» (1931). Выраз звычайна ўжываецца як жартаўлівы заклік да актыўных дзеянняў.

Немаркіраваныя імпліцытныя КС наўмысна не выдзяляюцца аўтарам, не суправаджаюцца прамой адсылкай да крыніцы, часцей прадстаўлены ў выглядзе алюзіі або рэмінісцэнцыі, разлічаны толькі на лінгвакультуралагічны ўзровень чытача, яго літаратурны круггляд, інтэртэкстуальную кампетэнцыю, глыбіню ўспрыняцця твора. Такое ўжыванне з'яўляецца тыповым для паэзіі, напрыклад, у адным з вершаў Я. Янішчыц прадстае рэмінісцэнцыя на добра вядомы верш «Зорка Венера» (1912) беларускага класіка М. Багдановіча: Песняй абвостраны слых – /Чуеш, Максім? – не ўмірае! / Гэта з табой. І для ўсіх / Зорка Венера світае (Я. Янішчыц. «Ялта – 1917»). Не менш паказальна імпліцытнае функцыянаванне і ў прозе, напр.: ...а ў мінулую ноч зноў убачыў я смерць у панцыры, што ішла наперадзе кнехтаў, і сон гэты, як і сузор'і, паказвае на благое. Але dum spiro, spero, і пешчу я надзею, што спраўдзіцца прароцтва старой Агаты з Задзвіння і не зачэпіць мяне крылом сваім чорная смерць. (У. Арлоў. Кроніка Лаўрына Баршчэўскага) – вядомы крылаты выраз, які сустракаецца ў творах рымскіх аўтараў Цыцэрона, Сенека, Авідзія, – < лац. Dum spiro, spero (бел. Пакуль жыву, спадзяюся) – са значэннем `чалавеку ўласціва спадзявацца на лепшы ход падзей да апошняга [1, с. 210].

«Пячатка аўтарства» КС, іх знаканасць і арганічнасць у «тканіне» тэксту з'яўляюцца асновай для каменціравання функцыянальных рэсурсаў большасці КС, і шырэй – падмуркам для фарміравання лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі пры вывучэнні мовы.

Літаратура

1. Бабичев, Н. Т. Словарь латинских крылатых слов / Н. Т. Бабичев, Я. Боровский. – 3-е изд. стер. – Москва : Рус.яз., 1988. – 960 с.
2. Иванова, С. Ф. Крылатыя словы і праблема іх вывучэння ў беларускай мове / С. Ф. Иванова // Веснік БДУ. – 2008. – № 2. – С. 18–21.
3. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік : [у 5 ч.] / С. В. Венідзіктаў, І. Л. Даніленка, С. Ф. Иванова і інш. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – Ч. 2. – 208 с.
4. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выказаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Иванова, Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.